

ספרות ילדים ונוער, שנה העשרים ושש, חוברת ד' (104) (סיון תש"ס, יוני 2000)

דמות האם בשירת מרים ילן שטקליס (חלק ב')

מאת: נועה ספרבר

דמות האם בשירי הילדים של מרים ילן

בניגוד לעיצוב דמות האם בשירים למבוגרים של מרין ילן, בהם התופעה האופיינית היא גלוריפיקציה וגעגועים ללא גבול, ובעוד שירי ילן למבוגרים נשענים בעיקר על היסודות האוטוביוגרפיים שלה, הרי ששירי הילדים של ילן בנושא האם הם מורכבים יותר, גם מבחינת הנושאים וגם מבחינת יחסי הדוברים והאם.

בעוד אשר לדיון בדמות האם בשירה למבוגרים נזקקנו לערך האוטוביוגרפי שכתבה ילן על עצמה, מן הראוי היה להתייחס להיגדים שלה על הפסיכולוגיה של הילד, בה השתלמה בשלבים שונים של חייה.

בראיון עם דני ניב (הצופה, 20.6.69) שהוכתר בשם: "יכולת הזדהות מוחלטת עם הילד", עומדת ילן על הדמיון והשוני בין ילד ומבוגר:
 "רגש של ילד קטן שווה לזה של גדול, אך ילד אינו יודע לבטא את רגשותיו, בניגוד למבוגר. ילד קטן הוא אדם, אדם בצורתו הראשונית, הנקייה מכל השפעות ונסייון-חיים... תקחו נשמתו של אדם מבוגר, תגרדו ותסירו קצת שכבות חיצוניות ותראו לנגד עיניכם נשמת ילד קטן. מעבר לכך: שוות תביעות הגוף ושוות תביעות הנפש שהן: הצימאון הגדול לאהבה, ועל ידו סבל הבדידות והפחד מפני הבדידות, שהוא בסופו הפחד מפני המוות. הצורך בחברת הזולת, שהוא היצר הסוציאלי, ועל ידו תאוות ההשתלטות על הזולת, אהבת עצמו כדבר טבעי המובן מאליו, ועל ידו יצר הקנאה, השמחה בחיים, בעצם זרימת הדם בעורקים, השמחה ביפה, יפי המראה ויפי הצליל שהוא צורך גדול, השמחה והצורך במשחק, בשעשוע - אלה הם מנחלתו של אדם בכל הגילים".

דני היכה את הדוד,	"אמא אמרה:
וקולה היה עצב	דני שלי ילד רע,
ואני בכיתי מאד... " וגו'	אמא אמרה.

אין פנייה ישירה של האם לדני, אלא אמא אמרה למישהו זר משהו על דני. מידת האינטימיות הקיימת בשירים למבוגרים, בהם הדוברת פונה ישירות לאם - אינה קיימת בדיבור של האם אל דני. כך גם ב"ג'ינג'י", אין היא אומרת לילד:
 "יש לך ראש זהב, ילדי",
 אלא שוב, בגוף שלישי: אמא אומרת תמיד: מחמדו,
 לילדי ראש זהב, ראש זהב לילדי.

אך בעוד האם מדברת אל הילד בגוף שלישי, או מצוטטת כפונה ומספרת על הילד בגוף שלישי, הרי שהילד חש קירבה עצומה לאמא ה"מרוחקת" והוא פונה אליה, פעמים רבות באופן ישיר, כמו בשיר "דני גיבור":
 "אך למה זה אמא, למה בוכות הדמעות בעצמן?"

בשירים אחרים נוקט גם הדובר הילד בטכניקות הדיאלוג העקיף של אמו, פונה אל הנמען החיצוני של הטקסט ומסביר עצמו, תוך שהוא מקווה שדבריו ישכנעו גם את אמו...

וכך:

"אך אמא אמרה אל הדוד: תסלח!	ולא ידעה, כי אינני דני
דני שלי ילד רע,	כי אם רב חובל אני!...
אמא אמרה...	ואינני ילד רע..."

הדובר אינו אומר לאמו: את לא הבנת! הייתי רב חובל והייתי מוכרח.

הדובר, הפונה אל האם בגוף שלישי או מדבר עליה בגוף זה יוצר מידה של ריחוק. ריחוק שמקורו בסמכותיות המאפיינת את האם במרבית השירים האלה, כזו שאינה מאפשרת אינטימיות רבה, גם אם היא מוצהרת על ידי אמירות, ואולי זהו חלק מן ה"ברוגז" וה"קצר" ביחסים שבין האם לדובר, המתבטא בשיח בגוף שלישי.

בשני שירים נשבר היסוד הפואטי הזה, בשני שירים שבהם ה"קצר" אינו בין הדובר לאם, אלא בין הדובר לאחרים, והאם מופיעה כ"מושיעה": בשיר "חברות", מדברת האם בדיבור ישיר אל הבת, ולאחר שחברותיה בגדו בה היא פונה אל האם ומבקשת ממנה לשמש כחברה הטובה. קטע שירי זה הוא היחידי והארוך ביותר בו האם מדברת ישירות אל הבת:

"הלכתי לאמא אמרתי:	לא תאמרי: מירה קפירה?
אספר לך סיפור ועוד לא סיפרתי?	אמרה: לא! לא ולא!
אמרה: כמוכן	כי אומר מירילי
מעשה בשני חתולים וביתם על ארוכה?	שירי לי, מירילי,
אמרה: אדרבא ואדרבא!	שירי בתי,
ואם שיר לך אשירה -	ילדתי חמודתי!"

ובשיר "מעשה בחתול ובשוטר", קיימת אמירה אחת של אמא אל הילדה, כסיום לכל הטראומה של ההליכה לאיבוד. שם פונה האם לילדה ואומרת בדיבור ישיר: "ועתה נלך הביתה".

עניין הדיאלוג העקיף, עם שהוא יוצר את הדיסטנס בין הדוברים, יש בו גם מן ההימנעות מעימות ישיר. וכשהאם, בשירת ילן מייצגת את האהבה ללא גבול (ר' להלן), אי אפשר שהיא תופיע כגוערת בילד ישירות. היא תופיע כגוערת באופן מוסווה כמו ב"אונייה", או ב"מעשה בילדה בודדה". בניגוד ללאה גולדברג, אשר בשירתה האם אינה מופיעה כאוהבת ללא תנאים, ולהיפך. שם מדברת האם אל הילד בדיבור ישיר, ודוקא הדיאלוג שלה ודרך בנייתה את המשפט השירי הם חלק מגורמי העימות. וכך, ב"אני לבדי בבית" מצוטטת האם האומרת לילד:

"אתה לא תלך לסכתא   אם לא תלבש מעיל!"

הניסוח כמשפט תנאי על דרך השלילה הוא היוצר חלק מן העימות עם האם. אם הייתה האם מתנסחת על דרך החיוב, קרוב לוודאי שהעימות היה פחות חמור וכך:

אם תלבש מעיל -   תוכל לבוא לסכתא!

הדובר הילד אינו רוצה ללבוש מעיל, אבל הניסוח הבוטא הישיר של האם, מעודד אותו לסירוב ומכאן: "התעקשתי, והיא הלכה לה".

"לבדי", "דני גיבור" "גינגי", ו"האוניה":

השוואת הדיאלוג הישיר והעקיף בין מרים ילן ללאה גולדברג, מעלה השוואה נוספת בין השתיים בעיצוב נושא ההישארות לבד בבית, נושא שדנו בו כמה חוקרות, אך נראה לי שעל השוני בין שתי היוצרות, לא עמדו די.

כאמור, הנושא בשני השירים דומה: (רז, 1978), אבל, עמדת האם בשני השירים בפרט ובכל הקורפוס של המשוררות האלה בכלל שונה לחלוטין. מרים ילן ממלאה את כל יצירותיה לילדים בביטויי אהבה. גם כשהאם אינה מבינה את הילד, או לחלופין אפילו כועסת עליו, ("האוניה", למשל) - לעולם היא ממשיכה לאהוב את ילדה. האם אינה נוטשת את הילד כעונש על כך שלא רצה ללבוש מעיל, או כעונש על עשייה לא נכונה כלשהי. היא צריכה ללכת, והיא הולכת, לא לפני שהיא פונה אל הילד בפנייה אוהבת, מרככת.

האהבה תופסת מקום נכבד ביצירותיה של ילן לילדים. גם בהרצאותיה בפני מורים היא חוזרת שוב ושוב על הצורך של הילד באהבה ובביטחון. באחת ההרצאות שלה בפני מורים, בה היא מספרת על מקורות הסיפור "הצחוק הראשון", היא אומרת: "קינאה נובעת מן הצורך באהבה ומן הפחד לאבד את האהבה החשובה לנו יותר מכל. הילד הקטן, החלש, הילד המרגיש טוב מאד את חולשתו וקטנותו מול העולם הגדול הבלתי מובן, המפחיד, הילד זקוק ביותר לאהבה ולביטחון המתמיד שהאהבה קיימת, והיא שמורה לו בכל רגע של יום ושל לילה, בכל רגע מרגעי חייו, ולכן כל כך קשה על הילד הבודדות". (ארכיון ילן במרכז קיפניס).

השיר "לבדי" מעורר רגשות אמפטיה עם הגיבור, המתנסה בחווית ההתנתקות מהאם. לעומת זאת, אין הוא מעורר כל תחושת כעס על האם העוזבת את בנה... שהרי היא אומרת לפני צאתה: "שלום לילדי, שלום מחמדי". וגם במשחק הכאילו היא משתקפת כדמות תומכת ומעודדת:

אחר כך אמרתי לך:	אמא תשוב בקרוב.
די. עכשיו דובי דוב	דב גדול אינו דובון קטון
יהיה דובי טוב.	טפשו,
שב על ידי,	נכון מחמדי?
שב מחמדי,	

... אי לכך, גם אם השיר אינו מסתיים בסוף הטוב, הקורא בטוח שאמא תשוב בכל רגע והבכי יהפוך לחיוך... " (אלמוג 1995).

יסוד פואטי נוסף המאפיין את שירת ילן והמופיע בשיר זה הוא היות האם מייצגת את "ההתנהגות הנכונה". האם מייצגת את נורמות ההתנהגות המקובלות. אך ברוב המקרים המסרים מועברים בדרכים עקיפות, שוב, כדי שלא ליצור עימות ישיר עם הילד. אמנם, יש בשיר "לבדי" הוכחות מבוססות ללימודי הפסיכולוגיה של המשוררת, ואמנם, כפי שכותבת גרון: "המשך השיר מציג את נסיונות הילד להתכחש לרגשות הפחד שלו ורגשות הבושה בשל הפחד המציפים אותו בסיטואציה שאליה נקלע בעל כורחו... אך מאחר והוא אינו מצליח לכבוש את בכיו, הוא נוקט במנגנון של השלכה (פרוייקציה), ומה שנותר לו הוא להטיל את התנהגותו התינוקית על חברו הדוב, ובכך להציל את כבודו" (גרון, 1996, עמ' 127). אבל, תוך כדי העברת נורמות ההתנהגות ה"נכונות" לדוב, מלמדת המשוררת את הילד, כמו גם את הנמען החיצוני של הטקסט, מהי התנהגות נכונה לגביו. וכך:

1. לבן אסור לבכות. (הוראה המופיעה גם בשיר דני "גיבור").

2. אסור להכות על הדלת.

3. כשאמא הולכת, צריך לשבת בשקט ולחכות.

בשירים אחרים, מועבר המסר בדרך עקיפה בצורות שונות כמו בשיר "האוניה", בו מתלוננת האם על דני שהיכה את הדוד. הנמען לומד כי אסור להכות אף אחד וכמובן לא את הדוד.

ילן אינה משתמשת בטכניקות העלבת הילד, כפי שבוחרת לעצב זאת לאה גולדברג. בשיר "הילד הרע" של גולדברג, המבוגרים כועסים ומעליבים את הילד בנוכחות זרים, ואף נוקטים בדרך הדיבור הישיר, הדיאלוגי, הבוטה, הנשען גם על התכנים וגם על התחביר העשוי משפטי קריאה רבים:

...ואמא שלה כעסה ואמרה:

פרא אדם! איום ונורא!

וסבתא שלה יצאה ואמרה:

אל תבכי! את יודעת שגד ילד רע..."

"ואמא הסמיקה מאד ואמרה:

גד תתכייש! זה איום ונורא!

ואבא אמר: באמת זה לא צחוק!

תלמיד כתה א' נוהג כתינוק..."

המבוגר אצל ילן, תמיד אוהב, תמיד מרגיע. גם אם הוא כועס, אינו מבין ופוגע - הדברים נעשים שלא במתכוון. המסר שילן מעבירה לנמען הוא שגם אם המבוגר כועס - הוא עדיין אוהב, וניתן להישען עליו בכל עת. וכך, גם כשדני אינו גיבור, הוא יודע שהוא מאכזב את אימו משום שהוא בוכה, ואימו הרי אמרה כי הוא אינו תינוק בכיין, אינו פתי קטון. למרות זאת, כשנורית בוגדת בו - דני הולך אל אמא. גם אם הוא מאכזב אותה - היא נשארת האם האוהבת אשר תהיה איתו בכל מצב, ואין זה מותנה בשום דבר. וכך גם כשאמא כועסת על דני, שהיכה את הדוד,

עדיין היא קוראת לו "דני שלי". אמא משתמשת הרבה בכינויים אוהבים המכילים לשון הקטנה, היוצרים בעברית את "הטון האוהב". וכך: "אמא אומרת תמיד מחמדי", ("גינגי"), "אמא אמרה שלום לילדי, שלום מחמדי" ("לבדי"), ואחרים. הטון האוהב הזה של אמא, הביטחון שניתן לסמוך עליה תמיד (ובאופן מובהק, בולט מוטיב זה בשיר "חברות"), מאבחן מאד בין הטון של אמא בשירת לאה וגודלברג לילדים, לזה המושמע בשירת ילן.

השירים המתארים מצבי מצוקה של ילדים בנויים על פי רוב בשירת ילן במתכונת השיר הלירי הוידווי (חובב 1991). דמות הדובר הילד נבנית בעיקר על ידי הצגת הסיטואציה מנקודת תצפית ילדית, ובחירה בלשון "טבעית" של ילד, להבדיל מלשון האם שהיא גבוהה יותר. כך, למשל, אומרת אמא בשיר "האונייה", "דני היכה את הדוד", ואילו הילד יעוצב כמשתמש בלשון דיבור: "והרבצתי בהן אחת ושתיים". כפי שהזכרתי למעלה, מאופיינת דמות האם כדמות מורכבת, המעוררת יחס אמביוולנטי אצל הקורא. לעיתים זו האם האוהבת והתומכת ללא גבול, ("גינגי", "חברות" ואחרים), ולפעמים זו האם המייצגת את נורמות ההתנהגות הנכונה ומעוררת את כעסו של הנמען על שאינה מנסה להבין את ילדה. ("האונייה").

סיכום תכונות האם כפי שהיא מעוצבת בכ-15 השירים הללו, (כולל השיר המתורגם, השמלות של אמא), מעמיד שורה של איפיונים המייחדים מאד את שירתה של ילן, נבדלים מן המשוררים האחרים בני תקופתה, ואפילו בני הדור הנוכחי, הנוקטים בתיאורי עימותים בין הורים וילדים, אינם מצליחים בהחדרת הטון האוהב המיוחד כל כך לשירת ילן. זו אולי הסיבה להשתמרותם של שירי ילן ולנוכחותם העכשווית בקורפוס שירי הילדים של כל ילד בישראל.

את המאפיינים התוכניים של השירים האלה ניתן לסכם ב-4 הנקודות הבאות:

1. אמא היא מקור אהבה וביטחון לילד, ללא תנאי. ("גינגי", "חברות", "מעשה בחתול ובשוטר" ועוד).
2. אמא יכולה שלא להבין את מצוקות הילד או את דרך חשיבתו השונה משלה - אבל לעולם היא לא תעליב ולא תפגע בילד במתכוון. ("לבדי", "השמלות של אמא", "מעשה בילדה בודדה", "דני גיבור", ואחרים).
3. אמא מייצגת את נורמות ההתנהגות הנכונה, והיא תעביר אותן לילד ככל האפשר בדרכי נועם.
4. אמא מוצגת כדמות סמכותית הן בטון דיבורה והן בדרכי התנהגותה, מה שיוצר בילד תחושה שתמיד ניתן להישען עליה. ("דני גיבור", "מעשה בחתול ובשוטר" ובשירי הערש).

עבחינת דרכי העיצוב, ניתן לעמוד על הנקודות הבאות:

1. אמא אינה מופיעה כמדברת עם הילד בדיבור ישיר, ולעולם לא במשפטי קריאה, כדי למנוע עימות. הדובר מצטט אותה כמדברת בגוף שלישי: "ילדי הוא גיבור ונבון", "דני שלי ילד רע, דני היכה את הדוד", "אמא אומרת תמיד מחמדי, לילדי ראש זהב..." ועוד.

2. את נורמות ההתנהגות הנכונה היא מעבירה בדרכים מיטונימיות שונות, כמו הדובר האומר לדוב כיצד נכון להתנהג, ובשירים שאינם "שירי אמא", אך צריכים מסרים התנהגותיים, נוקטת מרים ילן בטכניקות ההאנשה כמו הסבון הבוכה שדני אינו משתמש בו ואחרים.

3. על מנת ליצור בשיר דרמטיזציה ועניין רב יותר, בוחרת ילן במבנים תחביריים ריגושיים, כמו משפטי שאלה רבים, סימונים של 3 נקודות לצורך סימון מקום להשלמת פערים על ידי הקורא. ("אבא שלי", "לבדי", "מכתב", "מעשה בילדה בודדה", "מעשה בחתול ובשוטר" ועוד).

4. על מנת להעצים את הדרמטיות וכן ליצור תחושה אותנטית יותר של דובר ילד, מעדיפה ילן את מבנה המונולוג הדרמטי: הדובר הילד הפונה אל נמען פנימי מוגדר או אל נמען חיצוני ושוטח בפניו, כאילו באופן אינטימי את צערו וכאביו. הדברים בולטים במיוחד בשירי התפילה, בהם פונה הדובר הילד לאלוהים, כמו "מכתב", "תפילה", אך גם בשירים כמו "לבדי", "אבא שלי" ועוד.

5. ילן מאפשרת לדובר ילד בשיריה כחיקוי למציאות, לפתור את הבעיות באמצעות הדמיון. הדמיון של הילד בגיל הרך הוא עשיר מאד, וילן, כמי שמכירה את התיאוריות ההתפתחותיות, "מתאימה" את סוגי הבריחה לעולם הדמיון בהתייחסות לגילו של הדובר הילד בשיריה. כך, ב"לבדי", הדובר הילד, המצוי בשלב החשיבה המאגית, משתמש באנימיזם. הוא מתייחס אל הדובי כאל יצור חי, כמותו. הילדה, ב"מעשה בילדה בודדה", כמו גם הדובר ב"ג'ינג'י", הם מבוגרים יותר, ולכן פותרים את הבעיות באמצעות חלום בהקיץ או בריחה לעולם הדמיון, כשהם יודעים כבר להבחין בין מציאות ודמיון.

6. מבחינה מבנית, בולטת בשירת מרים ילן העדפה של התבנית המעגלית. השורה האחרונה של השיר חוזרת על השורה הראשונה. או על אחת השורות מן הבית הראשון.

כך ב"מעשה בילדה בודדה", חוזרת בבית האחרון התבנית: ירח, ירח, ספר לי סיפור. בשיר "לבדי", חוזרת התבנית: לבדיתי, לבדיתי ובכיתי. השיר "החיל של אתמול" פותח בתבנית: אני חושבת, וכך הוא גם מסתיים וכן השיר "ג'ינג'י", פותח במילת החיבה של האם לילדה, מחמדי, ובכך הוא גם מסתיים.

7. חלק גדול מסיימי השירים אינם עומדים בסימן הסוף הטוב, המנחם, המקובל מאד בספרות הילדים. השירים מסתיימים במצוקה שלא נפתרת. כשעיקר תפקיד השיר הוא דיבוב הבעייה. כאילו שעצם השמעת הבעייה מקילה במידת מה את כאבו של הדובר. התופעה בולטת ביותר בשיר "מכתב", "מעשה בילדה בודדה" ועוד. בחלק קטן של השירים, נפתרת הבעייה באופן חלקי באמצעות הדמיון, כאשר המשוררת אינה מחזירה את הדובר למציאות כדי לבדוק אם אמנם הבריחה אל הדמיון סייעה לדובר הילד, גם בשעת חזרתו למציאות. ("גינג'י", "יש לי סוד" ואחרים).

"יש לי סוד"

שיר זה מכיל כמה קוים פואטיים שאינם ממאפייני שירת ילן לילדים, וזאת על רקע הסיטואציה השונה והקשה העומדת במרכזו.

1. בעוד שבמרבית השירים מתמודד הדובר הילד בסיטואציות סנטמנטליות (מצב עצוב וקשה אך ארעי) כמו ילד הנשאר ללא אמא לפרק זמן קצר, ילד רב עם חברים, נפגע מבגידת חבר, מריבה עם אמא על רקע התנהגות לא נכונה לדוד וכו' - כל אלה מכילים דרכי עיצוב פאתטיות, כשתופעת הבכי היא הבולטת שבהן. הילד או הילדה, בשירי מרים ילן בוכים! גם אם אין זה מקובל בחברה. הבכי מתאפשר גם אם "הדמעות בוכות בעצמן".

יסוד הבכי של הילד נעלם משני שירי הילדים המתמודדים עם מות הורה. דווקא בשירים אלה, שנראה כי הבכי הוא לגיטימי ביותר - נמנעת ילן מלאפשר לילד לבכות בשיריה. נראה כי שיקול הדעת האמנותי שלה גבר על הרצון שלה "לסייע" לנמען מן ההיבט הביבליותרפי. (וברור כי שיקול דעת כזה עמד בפניה בשל בקיאותה בפסיכולוגיה מזה, ובשל האינטואיציות הספרותיות המעולות שלה מזה). הסיטואציה המעוצבת בשיר "אבא שלי", מעמידה ילד קטן שאינו מבין כלל את הסיטואציה בה הוא נמצא. אביו מת ברגע זה ממש, והוא אינו מבין מה זה מוות. אמא בוכה אך הוא אינו בוכה. הוא מעמיד שורת שאלות, ולהן אין כלל פתרון בשיר. ב"יש לי סוד", הדוברת מבוגרת יותר. זוהי ילדה כבת 8, היודעת שאמה מתה. היא מצוייה רחוק מרגע מות האם וכבר הסכינה עם היתמות ועם המחסור. המרחק מן הסיטואציה של מות האם ממתן את הפאתוס של הילדה היתומה. וכך, באופן פרדוקסלי, דווקא בשירים בהם מוצדק הבכי יותר מכל - דווקא כאן, באמצעות ההרחקה מחד גיסא או עיצוב סיטואציה של אי הבנה מאידך גיסא - אין בכי כלל. וזאת, כדי למנוע עודף פאתטיות בטקסט. כאשר הסיטואציה היא פאתטית - דרכי העיצוב ממתנים אותה. כאשר הסיטואציה אינה פאתטית - דרכי העיצוב יכולים

ליצור פאתוס. באופן זה שומרת ילן על האיזון השירי שלא להיגרף לקיטש. "אבא שלי" ו-"יש לי סוד", שירים שנושאים פאתטי ובלתי ניתן לשינוי - הם שירים מאופקים בעיצובם, ומה שמאפיין אותם הוא שימוש בפאתוס סמוי ולא בפאתוס גלוי כמו זה המצוי בכל השירים המתארים מצוקות של ילדים, כשהמצוקות הן ארעיות ועשויות להשתנות.

2. בשני השירים הפאתטיים שעניינם מות הורה, וב-"יש לי סוד", עוד יותר מ"אבא שלי", משתמשת ילן בטכניקה הנקראת על ידי שלמה הראל (1992) "תבניות עוקפות של הנגדה". באופן זה פותחים שני השירים בתחושה חיובית המעוררת קונוטציה של גאווה וייחודיות:

אבא שלי הוא יודע הכל	יש לי סוד
אבא שלי יש לו סוס גדול...	הוא לי
	והוא רק בשבילי, סוד שלי...

ראשיתם של שני השירים נראית אופטימית. ורק לקראת הסוף מסתברת האמת, העומדת בניגוד חריף לתחושת המלאות שעוצבה תחילה, והניגוד הזה היוצר פער בין הציפיות לבין שבירתן - מעצב את הפאתוס הסמוי, ומחדד את תחושת ההזדהות ואת הבנת הקורא למצב הרגשי בו נתון הדובר בשיר.

3. היסוד הפואטי בשיר "יש לי סוד" הבולט ביותר בשוני שלו, משאר שירי הילדים של מרים ילן הוא היפוך התפקידים בין הילדה לאמה.

בכל שירי הילדים של ילן מועמדת האם כדמות סמכותית, הקובעת לילד איך להתנהג, ומהי התנהגות נכונה. האם "אומרת", וממקומה הגבוה היא גם מחלקת ציונים לילד, "ילד רע", "ילד גיבור ונבון" ועוד. האם יודעת הכל, ויודעת גם את חשיבותה כתומכת ואוהבת את ילדה. האם היא גם הכתובת לילד הנפגע מן העולם החיצון.

בשיר "יש לי סוד", האם אינה קיימת במציאות. אך גם בממלכת הדמיון האם איבדה מכוחה. אין זו אם שמביאה מן העולם האחר ניחומים או מילות ביטחון שיחזקו את הבת היתומה.

הבת הכמהה כל כך לאמה, נוהגת כמבוגרת. היא דואגת שאמא לא תתעצב על מצב המחסור בו היא נתונה. הבת רוצה לשמח את האם ולמנוע ממנה צער - דבר שאופייני למבוגר ביחס לילדו. אך כאן יש כאמור היפוך תפקידים.

הילדה הדוברת בשיר מתחכמת עוד ובוחרת לצאת לקראת אימה בשעת ערב, כדי שהאם לא תחשוף את האמת המלאה על מצב בתה - ותיעצב. הבת נוקטת איפוא שורה של תחבולות כדי למנוע צער מן האם:

הילדה גרה בצריף - וכדי שאמה לא תראה את מקום מגוריה, היא יוצאת אל הכביש. לילדה אין נעליים - היא לוקחת את שמלת השבת ומניחה אותה על ידיה באופן זה שהאם לא תראה את רגליה היחפות. הילדה נראית עצובה וענייה - ולשם כך היא בוחרת לצאת בשעה חשיכה, שאימה לא תבחין במצבה. הילדה הכמהה כל כך לאמה רוצה למנוע ממנה צער, והיא בטוחה כי התחבולות שהיא נוקטת בהן תמנענה מאמה את הצער:

והיא תביט אלי,
לא תראה את רגלי,
היא תראה את שמלת השבת
שלי
אמא שלי.

האם היא חלשה, צריך להגן עליה. קיומה בעולם הילד יחזק את הדוברת. אבל בשיר זה, שלא כמו בכל שירי ילן, הילדה היתומה היא הנבונה והחזקה. היא גם זו הבונה לה את עולם ההזיות, הירח, העננה, ולבסוף מחזירה אליה בממלכת ההזיה גם את אמה, אלא שכמו בשירים האחרים בהם בורח הדובר אל ממלכת הדמיון מן המצוקות - אין ביטחון כי הבריחה הזו תסייע לה כאשר תשוב אל העולם הקונקרטי.

שיר זה מעמיד איפוא את דמות האם באופן שונה מיתר שירי הילדים של ילן, אלא ששוני זה מובן על רקע אינות האם. זהו שיר יחידי בו נוגעת ילן ביסוד האוטוביוגרפי שלה - תחושות ילדה היתומה מאם. ולכן יש בו כמה יסודות פואטיים החורגים והשונים מאלה המאפיינים את שירי "המצוקות הארעיות" המאפיינים כל כך את דרך כתיבתה.

סיכום:

באופן פרדוקסלי כמעט, דווקא שירי ילן למבוגרים המבוססים על חוויות אישיות של יתמות וגעגועים לאם, דווקא שירים אלה הם חסרי ייחוד פואטי, ומושפעים באופן ישיר מן השירה של בני הדור הקודם, ובעיקר משירת ביאליק. השירים משובצים בביטויים מן העולם היהודי המסורתי, והאם המצטיירת מתוכם היא אם המדליקה נרות שבת, אם הפורשת מפה לבנה ועוד - תמונות של אם מסורתית, שהדמעה הנוטפת מעיניה ונבלעת על ידי בתה - היא אחד המקורות הארספואטיים לשירת הבת.

ייתכן והסיבה לכך נעוצה בעובדה שמרבית השירים האלה הם שירים מוקדמים, כשעדיין ילן לא גיבשה לעצמה סגנון אישי. ואכן, יוצא דופן לחלוטין הוא השיר הנפלא, המאוחר, "כל שירי", המכיל יסודות אוטוביוגרפיים אך כולו מקורי, ואין בו שום השפעה של יוצרים אחרים. זהו מעין אפילוג, שיר סיום, שמעוצבת בו גם סיטואציה אישית ייחודית, ועיצובו - מקורי ונפלא.

בשירים לילדים, אותם החלה ילן לכתוב מאוחר יותר, היא גיבשה לה סגנון ייחודי הן מהבחינה הנושאת והן מן הבחינה הצורנית. לא ברור אם יש כאן התייחסות ל"ילדה" הדוברת, אך ברור שחדרו לכאן ידיעותיה והכרתה את תחום הפסיכולוגיה. האם המעוצבת בשירים אלה היא דמות חיה ופעילה. היא נוקטת בסגנון אוטוריטטיבי: מצד אחד - גוערת ומחנכת, אך מצד שני - אוהבת ללא גבול ותומכת בילד בכל עימותיו עם העולם. היא הכתובת אליה חוזר הילד לאחר כל פגיעה, והיא תמיד מחכה לו, מנחמת ותומכת.

היוצא מן הכלל, המעיד על הכלל הוא השיר "יש לי סוד", שהוא היחידי בין שירי הילדים בו מעוצבת האם כמת. ומכאן שגם דמותה שונה ואחרת מזו המעוצבת ב-11 השירים הליריים, המייצגים מצוקות של ילד תוך עימות עם סביבתו. בשיר זה מוצגת האם כמי שהילדה צריכה לדאוג לה, שלא תיפגע. זה היפוך תפקידים, הגורר אחריו גם שינוי בכמה מן המאפיינים הפואטיים של ילן.

רשימה ביבליוגרפית:

- * אופק אוריאל: "מן החלום, מן הדממה, מן השמחה - על מרים ילן שטקליס ויצירתה לילדים". **ספרות ילדים ונוער** תשנ"ד חוב' י"א (א') עמ' 12 - 20, 24.
- * אלמוג גאולה: (1995) **תפיסות עולם וגישות חינוכיות ביצירתה של מרים ילן שטקליס לילדים**. הוצאת דני ספרים. קרית גת.
- * ברגסון גרשון: (1983) "הערכים החינוכיים בשירה המודרנית לילדים". **ספרות ילדים ונוער**. חוב' ל"ד, כסלו, תשמ"ג.
- * ברוך מירי: (1991) **ילד אז - ילד עכשיו, עיון משווה בספרות ילדים**. ספרית פועלים, עמ' 69-80.
- * גרון רבקה: (1997-1996) **הרצאות במכללת לוינסקי במסגרת לימודי שנה ד': עיונים בשירת מרים ילן שטקליס**.
- * גרון רבקה: (1996) **רצף ותמורה בשירת הילדים של מרים ילן שטקליס**. חיבור לקבלת התואר דוקטור לפילוסופיה. אוניברסיטת בר אילן, רמת גן.
- * הראל שלמה: (1992) **הילד והחיים**, הוצאת בית ימימה, בית ברל, עמ' 109.
- * חובב לאה: (1991) "הזיאנר הלירי - וידווי בשירי הילדים של מ. ילן שטקליס **באמת!**!! 4-5 בית ברל.
- * רגב מנחם: (1989) אמא היכן את? על מוטיב אחד בשירי מרים ילן **הד הגן** נ"ד עמ' 93-102.
- * רז הרצליה: (1978) **ספרות בדרך השוואה**, על "אני לבדי בבית", ל. גולדברג ו"לבדדי", מ. ילן שטקליס, **הד הגן** מ"ב עמ' 273-274.